

Сергій Олександрович Грицай

Кафедра галузевого права та загальноправових дисциплін

Інститут права та суспільних відносин

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Київ, Україна

ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ, ВИЗНАЧЕННЯ, СПІВВІДНОШЕННЯ

Анотація. *Плюралізм підходів у поглядах на зміст юридичної науки через категорії «об'єкт» та «предмет», як одного з примітних явищ у юриспруденції, формує тенденції щодо сприйняття «об'єкту» та «предмету» правового регулювання та їх співвідношення. Перша, загальнотеоретичного напрямку, що безпосередньо обумовлена наявністю плюралізму поглядів на існування цих категорій. Друга, практичного напрямку, яка має вираз у змішуванні, ототожненні, підміні або заміщенні поняття «об'єкт» на «предмет» при описі юридичних конструкцій у правовій літературі, наукових роботах, нормативних документах галузевого права. Ототожнювання предмету та об'єкту загальної теорії права призводить до ототожнювання разом із ними методологічної функції правових понять і категорій із методом цієї науки. Метою дослідження є конкретизація особливостей «об'єкту» та «предмету» в загальній теорії права з порозумінням їх співвідношення. Висновки. 1) предмет загальної теорії права, як цілісна сукупність (взаємозалежна, взаємодоповнююча) закономірностей і тенденцій у еволюції його об'єкту (формування (становлення), розвиток (зміни) та зникнення (занепад)), що уособлюється в юридичній доктрині та догмі, сталої практики й обґрунтованих прогнозах; 2) порозуміння об'єктивної реальності (явища) є доцільним із позиції її функціоналу, як такої що дає можливість досліднику. І з цього погляду потрібно розуміти сутність об'єкту в меншому сенсі як «вихідне начало», а в більшому як «точка повернення», щоб мати можливість очищення від хибного знання або навіть і об'єктивного знання, для можливості сприйняття його під іншим кутом зору (дослідити іншу грань); 3) об'єкт загальної теорії права – це безпосередньо право (буття права) і його закономірні праксеологічні аспекти й опосередковано емпіричні дані суспільних відносин (інші соціальні явища і процеси) у тій частині, в якій вони обумовлюють закономірну еволюцію правових явищ і процесів: їх формування (становлення), розвиток (зміни) та зникнення (занепад); 4) об'єкт і предмет загальної теорії права є самодостатніми й повинні мати окремі позиції, як категорії науки. Поряд із цим об'єкт і предмет загальної теорії права є взаємообумовленими, взаємозалежними, взаємодіючими.*

Ключові слова: *загальна теорія права, правознавство, юриспруденція, об'єкт, предмет, сутність права, закономірності, юридична практика.*

Serhii O. Hrytsai

Department of Sectoral Law and General Legal Disciplines
The Institute of Law and Social Relations
Open International University of Human Development «Ukraine»
Kyiv, Ukraine

OBJECT AND SUBJECT OF THE GENERAL THEORY OF LAW: ESSENCE, CONTENT, DEFINITION, CORRELATION

Abstract. *The pluralism of approaches to the content of legal science, through the categories of «object» and «subject», as one of the notable phenomena in jurisprudence, forms trends in the perception of the «object» and «subject» of legal regulation and their correlation. The first one is of a general theoretical nature, which is directly related to the pluralism of views on the existence of these categories. The second is the practical trend, which is expressed in mixing, identifying, substituting or replacing the concept of «object» with «subject» when describing legal structures in legal literature, scientific papers, and regulatory documents of sectoral law. The identification of the subject and object of the general theory of law leads to the identification of the methodological function of legal concepts and categories with the method of this science. The purpose of the study is to specify the specific features of «object» and «subject» in the general theory of law with an understanding of their correlation. Conclusions. 1) The subject matter of the general theory of law as an integral set (interdependent, complementary) of patterns and trends in the evolution of its object (formation (formation), development (change) and disappearance (decline)), which is embodied in legal doctrine and dogma, sustainable practice and reasonable forecasts; 2) Understanding of objective reality (phenomenon) is expedient from the point of view of its functionality, as such, which enables the researcher. And from this point of view, it is necessary to understand the essence of the object in a lesser sense as an «initial principle» (according to V. M. Syrykh), and in a greater sense as a «return point» in order to be able to purify it from false knowledge or even objective knowledge, to be able to perceive it from a different angle (to explore another facet); 3) The object of the general theory of law is directly law (the existence of law) and its natural praxeological aspects and indirectly empirical data of social relations (other social phenomena and processes), insofar as they determine the natural evolution of legal phenomena and processes: their formation (formation), development (change) and disappearance (decline); 4) The object and subject of the general theory of law are self-sufficient and should have separate positions as categories of science. At the same time, the object and subject of the general theory of law are interrelated, interdependent and interacting.*

Keywords: *general theory of law, jurisprudence, jurisprudence, object, subject, essence of law, regularities, legal practice.*

ВСТУП

Можна констатувати, що на сьогодні в юридичній науці присутній плюралізм підходів у поглядах на зміст юридичної науки через категорії «об'єкт» і «предмет». Через те, що відношення вчених до категорії «об'єкт» і «предмет» у науковому світі різняться. І такі погляди можна умовно поділити на три групи.

Перша група вчених, яка до 70-х років ХХ ст. складала однозначну більшість або навіть єдність поглядів у науковій позиції, яка зводиться до не доречності їх поділу на окремі категорії, та задовольняється наявністю «предмету» або ототожнюючи «об'єкт» і «предмет». Як приклад, Р. З. Лівшиць у підручнику з «Теорії права» (1994) визначає: «Предмет науки – це об'єкт її вивчення. Охарактеризувати цей предмет означає показати, що конкретно вивчає дана наука». Друга група вчених, яка почала формуватися з початку 70-х років ХХ ст., мають відмінну власну точку зору на це питання й виділяють «об'єкт» і «предмет», як окремі й самостійні категорії науки. Як приклад, В. М. Сирих «Матеріалістична теорія права: обране» (2011) стверджує що «визнання об'єкта загальної теорії права в якості її самостійного елемента, відмінного від того, що розуміється під предметом цієї науки, має важливого значення. Бо за допомогою даної категорії визначається коло явищ і процесів об'єктивної реальності, з пізнання яких починається складний, суперечливий і загрозовий помилками та непорозуміннями процес пізнання предмета науки». Окрему, і найменшу з усіх груп, складають деякі вчені, що виділяють у своїх роботах існуючі доктрини, як теоретичні знання про право (наукові поняття, категорії, концепції, теорії, що відображають сутність, принципи та закономірності соціально-правових явищ, що досліджуються в рамках юриспруденції – прим. авт.), як третій компонент змісту юридичної науки, поряд із її предметом і об'єктом.

У зв'язку з присутністю наведеного вище плюралізму підходів у поглядах на зміст юридичної науки через категорії «об'єкт» і «предмет»; одним із примітних явищ у юриспруденції є дві тенденції щодо сприйняття «об'єкту» і «предмету» правового регулювання та їх співвідношення. Перший, загальнотеоретичного напрямку, що безпосередньо обумовлений наявністю плюралізму поглядів на існування цих категорій у загальній теорії права. Другий, практичного напрямку, який має вираз у змішуванні, ототожненні, підміні або заміщенні поняття «об'єкт» на «предмет» при описі юридичних конструкцій у правовій літературі, наукових роботах, нормативних документах галузевого права. Ототожнювання предмету й об'єкту загальної теорії права, а разом з ними методологічну функцію правових понять і категорій із методом цієї науки. Усе разом підкреслює наявність розв'язання цієї проблеми не в повному обсязі, у розрізі двох напрямків: по-перше, сучасна юридична наука характеризується невизначеністю та відсутністю однозначності в поглядах на характерні риси в понятті предмету й об'єкту загальної теорії права; по-друге, є не остаточно вирішеним питання розрізнення предмету й об'єкту загальної теорії права.

Метою дослідження є конкретизація особливостей «об'єкту» та «предмету» в загальній теорії права з порозумінням їх співвідношення.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

З погляду на мету дослідження сформувано ряд задач: 1) сформулювати поняття предмету загальної теорії права; 2) визначити сутність об'єкту загальної теорії

права через розуміння його *провідної* функції в процесі наукового пізнання; 3) сформулювати поняття *об'єкту* загальної теорії права через розуміння структури його змісту; 4) сформулювати розуміння співвідношень «*об'єкту*» та «*предмету*» в загальній теорії права через призму існуючих визначень їх понять.

Цілі зумовлюють методологію їх досягнення, рівно як поставлені задачі визначають методи їх вирішення. Методологічна основа дослідження включала в себе сукупність філософських, загальнонаукових і спеціальних правових методів наукового пізнання.

Загальнофілософський (універсальний) метод пізнання застосовувався на всіх етапах дослідження. Діалектичний метод із системно-структурним підходом застосовувався до вивчення наукової літератури та правового матеріалу. Історичний метод при проведенні дослідження дозволив урахувати особливості розвитку сформованої проблематики. Арістотелівський метод був корисний при аналізі змісту наукових тестів. Метод порівняльного аналізу використовувався для дослідження і виявлення найкращого з запропонованих варіантів вирішення проблематики дослідження в науковому світі. Міждисциплінарний підхід до вивчення різнопланових аспектів, сприяв належному обґрунтуванню запропонованих рекомендацій щодо пошуку шляхів досягнення поставленої мети.

Використовувалася наступна система методів наукового пізнання: а) загальнонаукова – дедукція й індукція, синтез та аналіз, наукова абстракція, аналогія, аналітична та діалектична, системний підхід; б) спеціально-юридичні методи пізнання, як-то формально правовий, правове прогнозування, ретроспективний і порівняльно-правовий метод, метод порівняння, системно-структурний; в) методологічне обґрунтування сутності, природи та структури термінології, що є об'єктом дослідження. Разом це мало забезпечити отримання науково достовірних та об'єктивних результатів, а також досягнення сформульованої мети й виконання завдань дослідження.

Обрана джерельна база та методологія її дослідження відповідає сформульованій меті та вирішенню поставлених завдань і загалом сприяє створенню оптимальної структури отриманих висновків.

Структурування дослідження. Поставлена мета дослідження потребувала поглибленого вивчення окремих її складових, для чого результативна частина дослідження розбивається на ряд етапів з метою формування необхідної послідовності висновків: «2. Результати. 2.1. Поняття «предмет» у загальній теорії права; 2.2. Поняття «об'єкт» у загальній теорії права; 2.2.2. Поняття «об'єкт»: структура змісту; 2.3. Співвідношення поняття «об'єкт» та «предмет» у загальній теорії права».

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Наука, як що кажучи коротко – це пізнавальна діяльність людини (у т.ч. й соціально-культурна), або кажучи ширше – це область людської діяльності, направ-

лена на розробку й систематизацію об'єктивних знань (логічно-послідовних, причинно-послідовних) про дійсність, і *результатом* якої є сукупність знань, серед іншого про закономірності виникнення й розвитку явищ і процесів реально існуючого світу в усьому різноманітті його зв'язку та залежності.

Мета будь-якої науки – не просто здобувати нові знання, розкривати таємниці природи, а й ставити їх на службу людству. Головним у цих знаннях є виявлення закономірностей, законів як стійких, повторюваних явищ, зумовлених тими чи іншими причинами, об'єктивних, які тягнуть за собою певні наслідки [1].

Поняття будь-якої науки можна розкрити через розуміння його *об'єкту, предмету, методології (методу) і функцій*. *Предмет* та *об'єкт* дослідження в загальній теорії права дають можливість окреслити коло явищ і відносин, які вивчаються та досліджуються нею. Ці поняття мають самостійні визначення й характеризуються рядом ознак і властивостей залежно від поглядів учених які їх вводять і пояснюють.

2.1. Поняття «предмет» у загальній теорії права

Кожна наука має свій предмет дослідження, під яким розуміється досліджувана нею *сторона об'єктивної дійсності*. Іншими словами предмет науки – це ті явища й процеси реального світу, які досліджуються нею. *На що направлене наукове пізнання*. Наука вивчає перш за все закономірності розвитку природи й суспільства [2].

Предмет теорії держави і права не є винятком. А сама *теорія держави і права як юридична наука є системою об'єктивних знань* про ці загальні та специфічні закономірності, їх окремі елементи й органічно пов'язані з ними соціальні явища та процеси. *Юридична наука*, вивчаючи певну сторону суспільного життя, користується своїми власними поняттями та категоріями, в яких знаходять своє закріплення здобуті нею знання про різні сторони державно-правового життя суспільства, про виникнення, розвиток і функціонування таких суспільних інститутів, як держава і право [2].

Головне призначення теоретичної юриспруденції (юридичної науки) – бути науковим орієнтиром для практики державного й правового будівництва на підґрунті пізнання й усвідомлення відповідних суспільних процесів та явищ [3].

Костецький М. В., Чмиля Б. Ф., Бандура О. О. та ін. у навчальному посібнику «Філософія права» (2000) зазначають, що *юриспруденція* як наука вивчає *правову реальність (об'єкт* – прим. авт.) – діяльність людей, яка потребує правового регулювання, юридичну форму відносин у суспільстві. Юридичні проблеми трансформуються в пізнавальні (*предмет* – прим. авт.), а потім здійснюється теоретичне опанування відповідних соціальних явищ. До сутнісної основи права долучається вся система просторово-часових характеристик правової дійсності, його соціальна й історична обумовленість, його реальні зв'язки, залежності, взаємодії всіх правових чинників не лише між собою, а й з тими економічними, політични-

ми, культурними, моральними й психологічними факторами, котрі складають середовище життєдіяльності права [4].

Сирих В. М. у «Логічне обґрунтування загальної теорії права: Елементарний склад» (2000) запропонував наступне визначення: «*предмет* загальної теорії права є системою загальних закономірностей права як тотального цілого (*об'єкт* – прим. авт.), а також соціологічних, економічних, політичних та інших закономірностей, які впливають на дію та розвиток права, його закономірностей та систему закономірностей пізнання предмета даної науки»

Скакун О. Ф. у підручнику «Теорія держави і права» (2001) визначає як *предмет* юридичної науки – об'єктивні властивості права і держави (*об'єкт* – прим. авт.) в їх поняттєва-юридичному розумінні й вираженні, загальні й окремі закономірності виникнення, розвитку й функціонування держави та права в їх структурній багатоманітності. Якщо предмет юридичної науки – це поняття права в усіх аспектах його теоретико-пізнавального прояву й вираження, то предмет кожної окремої юридичної науки – якийсь певний елемент юридичної дійсності [3].

Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. та ін. у підручнику «Теорія держави і права» (2015) дають наступне визначення: «*предметом* науки теорії держави і права є основні та найбільш загальні закономірності й тенденції виникнення, розвитку і функціонування державних та правових явищ і процесів (*об'єкт* – прим. авт.), а також загальні для всієї юридичної науки поняття» [1; 5].

Загальні юридичні поняття. Це такі поняття, як право, держава, державний суверенітет, норми та принципи права, правове регулювання, правосвідомість, правовідносини, правопорушення, нормотворчість, нормативно-правовий акт, правозастосування, тлумачення правових актів, верховенство права тощо. Використання універсальних для всієї юриспруденції понять забезпечує її внутрішню узгодженість, інтегрованість юридичних наук в єдину систему, ефективність юридичної практики [5].

Оскільки і держава, і право у своїй появі, існуванні й розвитку проходять складний процес, який характеризується цілим рядом загальних і специфічних особливостей, юридична наука складається з цілого ряду окремих, відносно самостійних наук (однією з яких є теорія держави і права), *кожна з яких має свій предмет*. Предмет теорії держави і права створюється практично всією системою юридичних наук, що пояснюється тим, що галузеві й інші юридичні науки вивчають окремі аспекти держави і права, їх історію й не дають узагальнених теоретичних знань про елементи і складові держави та права. [2]

Крім того, *предмет* теорії держави і права перебуває в постійному розвитку. Це відбувається як на базі суспільних і юридичних наук, так і спеціальної науки, де *предмет* включає у сферу наукового пізнання нові явища (*об'єкт* – прим. авт.), забезпечує рух науки від пізнання менш глибокої до більш глибокої сутності явищ (*об'єкт* – прим. авт.), насамперед держави і права. *Предмет* науки теорії держави та права є історичним. Він змінюється в міру залучення до сфери пізнання

нових властивостей і явищ правової та державної дійсності, а також вилучення всього того, що виявляється ілюзією, помилкою, оманною [2].

Крестовська Н. М. й Матвеева Л. Г. у «Теорія держави і права: Елементарний курс» (2008) узагальнюючи структуру *предмета* теорії держави і права виділяють наступні її елементи:

- 1) сутність і соціальне призначення державних і правових явищ;
- 2) закономірності та випадковості виникнення, функціонування та розвитку держави і права;
- 3) систему понять і категорій, що використовуються в юриспруденції (право, держава, їхня сутність, функції, форми; норми права, правовідносини, реалізація права, правопорядок тощо);
- 4) правові принципи, аксіоми, презумпції, фікції, що були вироблені та використовуються юридичною теорією та практикою;
- 5) теоретичні моделі правотворчої, правозастосовної та інтерпретаційної практики;
- 6) прогнози та практичні рекомендації щодо вдосконалення та розвитку права і держави [6].

Ми вважаємо, що перелічені елементи структури змісту поняття «*предмет*» загальної теорії права, якщо їх цілком помістити у визначення його поняття будуть не тільки його розширювати, однак і обтяжувати його розуміння. Тому пропонуємо замість більшості з зазначених елементів ввести до визначення поняття узагальнюючий існуючий термін, як «догма права» («юридична догма») та «правова доктрина» («юридична доктрина»).

Догма права – це структурний компонент права, що існує поряд із ціннісною та статусною характеристикою права й становить сферу юридичної науки (догматична юриспруденція), юридичної практики й юридичної освіти у вигляді діючої системи позитивного права та правових категорій і понять, у яких ця система відображена. Доктрина права є одним із пластів правової реальності, існуючи на рівні індивідуальної правосвідомості, системи правових нормативів і системи правового порядку [7].

Юридичною енциклопедією надається визначення правової доктрини, «як сукупності (системи) наук, знань про певне правове явище» [8]. Словник термінів по теорії держави і права трактує правові доктрини, як систематизоване вчення про право, логічно зв'язана система положень щодо правових інститутів, правовідносин законодавства, законності й т.п [9]. Однак більш розгорнуто поряд із наведеними визначеннями дає В. С. Нерсисянц у підручнику «Загальна теорія права та держави» (2010): «юридична доктрина – це розроблені й обґрунтовані вченими-юристами позиції, конструкції, ідеї, принципи та судження про право, які в тих чи інших системах права мають обов'язкову юридичну силу» [10].

Узагальнюючи всі оглянуті поняття «*предмету*» можна стверджувати, що: 1) предмет науки – це певний зріз (частина) об'єкта пізнання; 2) усі ви-

значення поняття «предмет» тим чи іншим чином містять у собі опис об'єкту.

Тому відповідь на суперечки щодо єдиного чи відокремленого сприйняття категорій «предмет» та «об'єкт» є очевидною й обумовлена як необхідністю їх окремого наукового дослідження, так і очевидністю представлених поглядів.

Представлення власного погляду на визначення поняття «предмет» ми будемо робити виходячи з вище сформованих висновків. Тобто потрібно формувати визначення поняття *предмета* науки тільки з опосередкованим згадуванням *об'єкту* науки, окрім більш зрозумілого його сприйняття, це підкреслить розуміння сприйняття їх як окремі категорії науки й поряд із цим продемонструє їх співвідношення.

Ми пропонуємо наступне власне бачення на **предмет загальної теорії права, як цілісна сукупність (взаємозалежна, взаємодоповнююча) закономірностей і тенденцій у еволюції його об'єкту (формування (становлення), розвиток (зміни) та зникнення (занепад)), що уособлюється в юридичній доктрині та догмі, сталі практики й обґрунтованих прогнозах.**

2.2. Поняття «об'єкт» у загальній теорії права

Оскільки теорія держави та права є найбільш абстрактною і найбільш загальною базовою науковою дисципліною в галузі юриспруденції, то її *об'єкт* є також найбільш загальним. Для теорії держави і права – *це державно-правова реальність*, яка складається з двох взаємозв'язаних *об'єктів* або одного *подвійного об'єкта* – держави та права [1].

Під *об'єктами* маються на увазі конкретні сфери (сторони) об'єктивної дійсності (явища).

Теорія держави і права, а саме її складові (державна, право), не ізольовані галузі знань, а єдина наука. Але залишаючись цілісною наукою, вона поділяється на дві відносно самостійні *структурні частини*: теорію держави – державознавство; теорію права – правознавство (юриспруденція) [2]. *Юриспруденція* або *правознавство* – спеціалізована галузь знань у сфері суспільствознавства. Якщо суспільствознавство – це наука про суспільство взагалі, то *правознавство* – система знань у галузі права. Термін «*правознавство*» тотожний терміну «*юриспруденція*». Термін «*юриспруденція*» виник у Стародавньому Римі наприкінці IV – на початку III ст. до н.е. (лат. *jurisprudencia* – знання права) і зараз вживається в значеннях: науки про право і державу, тобто юридичної науки, інакше – теоретичної діяльності в галузі права; професійної практичної діяльності юриста (суддя, прокурор, слідчий, нотаріус, адвокат тощо) [3].

Юриспруденція та *юридична наука* інколи ототожнюють і вказують на вивчення разом теорії держави і теорії права (*без поділу на структурні частини* – прим. авт.) [1, 2]. При цьому *юриспруденція* має ширше значення, ніж *юридична наука*, адже вона визнає ще й використання напрацьованих *юридичною наукою* знань

про державу і право в практичній юридичній діяльності. *Відповідно, правова реальність є найбільш загальним об'єктом для всіх юридичних наук* [1].

Об'єктами юридичної науки є держава і право – фактично два об'єкти. Проте юриспруденція, як і кожна наука має один предмет вивчення. Вихідним для визначення поняття юриспруденції є право, що включає в себе правове поняття держави. Держава і право пізнаються й досліджуються як складові моменти єдиного об'єкта юридичної науки [3].

І саме тому залежно від обраного й конкретизованого об'єкта юридичної науки виділяються різні галузі юридичних знань: публічне право, приватне право, міжнародне право.

2.2.1. Поняття «об'єкт»: розуміння сутності як шлях до самовиразу у теорії держави і права

Потреба відокремлення *об'єкта* науки від її *предмета* була викликана аж ніяк не честолюбним бажанням філософів відкрити нову категорію, а об'єктивними причинами – наявністю гносеологічних проблем, задовільне пояснення яких у рамках традиційного розуміння предмета науки було неможливо, на що наголошував В. М. Сиріх у «Логічне обґрунтування загальної теорії права: Елементарний склад» (2000). Науковець у своїй монографії «Метод правової науки. Основні елементи, структура» (1980), обґрунтовуючи сутність поняття «*об'єкт*» і доцільність його введення визначав проблематику як «*йдеється насамперед про проблему початку наукового пізнання*», а безпосередньо сутність поняття «*об'єкт*» науки визначив наступним чином: «*Об'єктивна реальність, яка виступає початком теоретичного пізнання та протистоїть пізнаним закономірностям як своєї блідой, неповної, а іноді й спотвореної копії, відбитої у формі понять, категорій та інших абстракцій, розуміється як об'єкт науки*». Саме з потреби суворого відокремлення пізнаних закономірностей від самої об'єктивної реальності, де ці закономірності діють, а також послідовного застосування матеріалістично витлумаченої *проблеми початку в науковому пізнанні* в гносеології формується принцип, що вимагає послідовного та суворого відмежування *об'єкта* науки від її *предмета*.

Вважаємо вчений вдало започаткував процес порозуміння сутності поняття «*об'єкт*» та доведення його необхідності відокремлення від поняття «*предмет*» у теорії права, через формування проблематики з погляду двох аспектів: філогенетичний і онтогенетичний. Однак він це зробив не в повному обсязі, залишивши поза увагою розкриття цієї проблематики з точки зору *визначного функціоналу об'єкту*, що, на нашу думку, є більш вдалим шляхом для доведення доцільності відмежування *об'єкту* від *предмету* в теорії права.

Об'єкт у теорії держави і права потрібно розглядати в меншому значенні, як «*вихідне начало*» (за версією В. М. Сиріх), та у більшому значенні, як «*точка повернення*» для науковців при заходженні дослідження «у глухий кут» (розуміння хибності вибраного напрямку або пошуку іншого куту погляду на об'єктивне

знання), і його відновлення в іншому векторі. Цей підхід до розуміння необхідності існування поняття «об'єкт» у теорії держави і права, по-перше, має природу функціонального пояснення, а, по-друге, має своє об'єктивне історичне підтвердження в колись існуючих (потім зниклих), сформованих і розвиваючих (які змінюються на цьому шляху) правових підходах, концепцій, поглядів, теорій, як приклад, у праворозумінні. Якщо використовувати метафору, то *об'єкт* це коріння, яке дає нову паросль на кущі науки, як загалом для нових гілок, так і заміщуючи застарілі або хворі гілки (предмет), і тому *об'єкт* нами інтерпретується в меншому значенні як «вихідне начало» й у більшому як «точка повернення» і відновлення наукового дослідження (в якості його нового або альтернативного вектору).

Частково й безпосередньо дослідження В. М. Сирих розділяє вірність наших тверджень щодо доцільності й необхідності порозуміння сутності поняття «об'єкт» з точки зору його функціоналу, в яких він наголошував: «Тому у філогенетичному плані (*історичний розвиток юридичної науки як системи знань про закономірності функціонування та розвитку правових явищ* – прим. авт.) наука, її теоретико-понятійний апарат є не початок, а результат мисленнєвої діяльності людини, підсумок її багатовікового розвитку, в ході якого багато гіпотетичних, помилкових положень спростовувалися новими теоретичними даними чи практичної діяльністю людини»

2.2.2. Поняття «об'єкт»: структура змісту

Зазначимо, що цією проблематикою займаються вчені, які нами віднесені до другої групи, тобто, які відрізняють, а не поєднують поняття «об'єкт» і «предмет» у теорії права.

2.2.2.1. Наведемо у хронологічному порядку генезис найпримітних, на наш погляд, шляхів вирішення цієї проблематики серед учених.

Так, Шабалин В. А. у своїй науковій праці «Методологічні проблеми правознавства» (1972) зробив одну з перших помітних спроб у юридичній науці розглянути *об'єкт* теорії права, як її самостійний компонент, звернувши увагу на необхідність розуміння *об'єкта*, як безпосереднього буття права та соціального процесу, «який і треба спробувати бачити таким, яким він є: у русі та взаємодії з суб'єктом, визначаючим свою точку зору на нього, цілі пізнання й практичного використання». Він зробив спробу розкрити структурний зміст об'єкту у вигляді ієрархії з трьох поверхів, які тісно пов'язані з іншими соціальними явищами та процесами.

Рабінович П. М. у своїй науковій праці «Зміцнення законності – закономірність соціалізму» (1975) підтримав ідею чіткого розмежування *предмета* та *об'єкта* юридичної науки, однак не приділив увагу змісту та структурі об'єкту, а більше зосередився на *предметі* юриспруденції, детально обґрунтував його розуміння як систему закономірностей про право [11].

Сирих В. М. у монографії «Метод правової науки. Основні елементи, структура» (1980) запропонував розуміння *об'єкту* правової науки, її окремих галузей як сукупності норм права, юридичної практики та соціальної практики в тій частині, в якій вона зумовлює формування та розвиток права.

Козлов В. А. у своїй науковій праці «Проблеми предмета та методології загальної теорії права» (1989) вже більш детально приділивши увагу змісту та структурі *об'єкту* в теорії права визначав її як *правову дійсність*, що є гранично широкою категорією, що охоплює все різноманіття соціально-правових явищ і процесів, окремі сторони та моменти якої в даний час можуть бути й не порушені увагою правової науки. Охарактеризував її через систему *юридичних та неюридичних явищ і процесів*, пов'язаних між собою та підпорядкованих закономірностям розвитку ширшого системного (соціального) цілого. Включав до основних елементів *об'єкта* правового пізнання: систему юридичних норм, установлених державою, поведінку учасників суспільних відносин та суспільні відносини, врегульовані правом. Особливо важливе значення він надавав *суспільним відносинам*, як найважливіший бік правової реальності, без розуміння якої неможливо визначити системну цілісність *об'єкта* правопізнання.

Попондопуло В. Ф., зазначаючи, що нерідко предмет юридичної науки включають також *випадкові процеси*, водночас вважає, що численні в суспільному житті *випадкові процеси* становлять *об'єкт* юридичної науки, але не її предмет. Він же відносить до *об'єкту* юридичної науки реальні соціально-правові явища та процеси, що вивчаються юридичною наукою під час пізнання її *предмета*, а саме: 1) соціально-економічне середовище права як зовнішній фактор, що зумовлює його виникнення та розвиток (економіка, політика та інші сфери життя суспільства); 2) власне право як самостійна сфера життя суспільства. Окрім цього до *об'єкту* юридичної науки, на його думку, слід віднести й юридичну практику та доктрину, які виявляють себе як джерела права, як форми висловлювання права. А саме існуючі теоретичні знання про право, як елемент об'єктивної реальності для дослідника права, результатом чієїсь наукової діяльності (нехай навіть спірним науковим висновком), виступають *об'єктом* юридичної науки.

Аналізуючи надану позицію В. Ф. Попондопуло щодо структури об'єкту теорії права, можемо зазначити наступне. Ми не можемо погодитися щодо включення *юридичної доктрини* до *об'єкту* теорії права як структурного елементу. Автору, включаючи юридичну доктрину до *об'єкту*, як мінімум потрібно було висловити свою позицію по структурі *предмета*, й тому ми можемо тільки догадуватися, що юридична доктрина ним була виключена з розуміння *предмета* теорії права, як сталий результат наукового пізнання. Бо інакше, це буде подвійне включення такого елементу (юридичні доктрини) і до *об'єкту*, і до *предмету* теорії права, що є абсурдним. Все інше, що зазначено як структурні елементи *об'єкту* теорії права з боку В. Ф. Попондопуло є у загальному вигляді повторен-

ням визначення надане раніше В. М. Сирих у науковій праці «Метод правової науки. Основні елементи, структура» (1980).

Підсумовуючи вище наведений хронологічно-правовий аналіз вирішення поставленої проблематики можна представити його в наступному узагальнюючому вигляді:

– у своїй науковій праці П. М. Рабінович, хоча й підтримував поділ на *об'єкт* і *предмет* теорії права, але приділяв увагу тільки розкриттю поняття «предмет»;

– робота В. М. Попондопуло, яка відносить «*випадкові процеси*» до *об'єкту* в цілому, протирічить центричному погляду на наявність закономірностей у предметі теорії прав, як об'єктивного знання. Також вона відчувається як не закінченою, через відсутність пояснень щодо *предмету* в разі визначення ним місця «*юридичної догми*» в *об'єкті*;

– наукова праця В. А. Козлова заснована на фундаменті «*правової дієвості*», в яку він включає як правомірні (законні), так і не правомірні (незаконні) явища й процеси. Що, на нашу думку, хибне в частині не правомірних (незаконних) явищ і процесів, так як вони не мають закономірних зв'язків із правом (законом) й тому не повинні бути елементом структури поняття *об'єкту* теорії права. З приводу чого ще Г. Гегель, засновник діалектичної філософії, зазначав «на відміну від голого явища, дійсність як передусім єдність внутрішнього й зовнішнього так мало протистоїть розуму, що вона, навпаки, наскрізь розумна, й те, що нерозумно, саме тому не слід розглядати як дійсне»;

– запропоноване В. А. Шабаліним розуміння *об'єкта* правової науки на перший погляд збігається з точкою зору його розуміння В. М. Сирих, а саме на перехресті «*реального буття права*», однак саме останній зводить зміст *об'єкту* теорії права більше до «*юридичної та соціально-політичної практики*», що включає весь спектр, перелічених В. А. Шабаліним тільки як «*явища і процеси*».

2.2.2.2. З огляду на отримані узагальнені результати вище проведеного хронологічно-правового аналізу дослідження поставленої проблеми, надалі зосередимося на аналізі найбільш вдалого, на наш погляд, визначення поняття *об'єкту* теорії права через розуміння його структури, як відправної точки для формування вже власного погляду на поняття *об'єкту* теорії права через розуміння його структури.

1. На наш погляд фраза «*соціально-політична та інша (неюридична) практика*» перенавантажена, так як не має сенсу зазначити один вид практики, вказуючи поряд на іншу не визначену їх кількість. При цьому, не пояснюючи перевагу виділеної практики серед усіх інших. Тим паче що соціально-політична практика не є домінуючою, як приклад, перед соціально-економічною. Доцільніше відразу вказати на не визначену кількість неюридичних практик, що обумовлює формування та розвиток правових явищ і процесів.

2. Сучасні погляди на понятійний апарат з часом змінюються, як правило вдосконалюючись. У зв'язку з цим вважаємо доцільним використовувати замість

виразу «інша (неюрідична) практика» більш точно словосполучення «емпіричні дані». Окрім його сучасності, воно є доречним у цьому контексті, так як воно більш точно виражає саме, що доцільніше використовувати з неюрідичної практики для формування апостеріорного знання, яке протиставляється апіорному, й уже має вираз у наявному першому елементі структури визначення поняття об'єкту, – слові «право». Саме емпіричні дані в більшій мірі й мають свій потенціал (цінність для юридичної науки) у вивченні неюрідичної практики. Частково на це вказував і сам В. М. Сиріх: «під час конкретно-соціологічних досліджень юрист неминуче використовує теоретико-понятійний апарат та емпіричну інформацію інших соціальних наук». Це пояснює його позицію в застосуванні слово «практика». Однак, ми зважено й переконливо стверджуємо, що не можемо погодитися з тим, що в *об'єкт* теорії права входить теоретико-понятійний апарат інших соціальних наук (предмет?!), навіть у завульованому вигляді. І тому цей недолік потрібно виправити шляхом конкретизації саме на використання емпіричних даних інших соціальних наук (явищ і процесів).

3. Використане словосполучення «правова практика» у більшості може асоціюватися саме, як і в попередньому поясненні, з емпіричними даними. Однак у цьому випадку, це вже в меншій мірі чисті дані, а у більшій – опрацьований у дії юридичний матеріал. Тому більш вдалим, з погляду повноти, є застосування слова «праксеологія». Праксеологія або праксіологія (*від давн.-грец. πράξις «діяльність, практика» + λογία «наука, вчення»*) дослівно це поняття можна трактувати як «пізнання практики», а у нашому випадку «пізнання правової практики».

4. Щодо фрази «що обумовлює формування та розвиток правових явищ та процесів», не має пояснення чому В. М. Сиріх вибрав тільки два етапи існування права. Хоча він же повинен був, і розумів, недосконалість свого виразу, так як сам зазначав у своїх наукових працях: «Таким чином, юридична практика охоплює всю предметно-практичну діяльність суспільства та держави щодо створення норм права та їх переведення на рівень конкретних правовідносин. До неї входять процеси правотворчості та формування права, правозастосування та реалізації норм права діями громадян та інших суб'єктів громадянського суспільства, спрямованими на виникнення, зміну чи припинення конкретних правовідносин. Розуміється подібним чином, вона і становить ту правову реальність, яка виступає безпосереднім об'єктом правознавства зокрема, та загальної теорії права». Ми вважаємо необхідним і доцільним виправити цей недолік у визначенні В. М. Сиріх поняття *об'єкт* теорії права й включити всі три етапи еволюції права: формування (становлення), розвиток (зміни), зникнення (занепад). Саме охоплення усіх етапів існування права забезпечить повноту *об'єкту* наукового пізнання в теорії права, – що є логічним і самодостатнім твердженням, яке не потребує доказування в доцільності її введення (додання).

5. На наш погляд, також є зайвим додавання в кінці визначення поняття *об'єкт* «та інших галузей права» поряд зі згадкою про загальну теорію права. Так, як за-

гальна теорія права апріорі є фундаментальною юридичною наукою для всіх галузей права і визначення поняття *об'єкт* теорії права буде базовим для розуміння *об'єкту* на галузевому рівні.

6. При формування поняття *об'єкт*, ми не повинні забути про недосконалість позиції В. А. Козлова в частині включення ним до *«правової дійсності»* не правомірних (незаконних) явища і процесів, – і конкретизувати, що до *об'єкту* теорії права включаються тільки ті явища й процеси, що висвітлюють закономірні праксеологічні аспекти права та обумовлюють закономірну еволюцію права.

7. Окрім цього доречним буде розмежувати філософські категорії «буття права» та «правова дійсність» саме у відокремленні й визначенні поняття *«об'єкт»* від *«предмету»* теорії права, керуючись логікою Г. Гегеля, як засновника діалектичної філософії, що розкриває діалектику пізнання, руху від одного рівня знань до іншого, вищого й конкретнішого, категорія «дійсність» слідує пізніше категорій *«буття і сутності»*. Тобто об'єкт у теорії права – це «буття права», а предмет уже «правова дійсність».

8. Всі разом зазначені й проаналізовані нами аспекти визначення поняття *об'єкту* теорії права з точки зору його структурних елементів можна й потрібно поділити на безпосередні (право і його праксеологічні аспекти) і на опосередковані (інші).

Ураховуючи вищенаведені факти ми пропонуємо на розгляд власну трактовку поняття *«об'єкт теорії права»* через розуміння її структури в наступному вигляді.

Об'єкт загальної теорії права – це безпосередньо право (буття права) і його закономірні праксеологічні аспекти й опосередковано емпіричні дані суспільних відносин (інші соціальні явища і процеси) у тій частині, в якій вони обумовлюють закономірну еволюцію правових явищ і процесів: їх формування (становлення), розвиток (зміни) та зникнення (занепад).

Визначаючи та відокремлюючи об'єкт теорії права ми перш за все поглиблюємо знання про системний устрій теорії права.

2.3. Співвідношення поняття «об'єкт» та «предмет» у загальній теорії права
Правовий аналіз співвідношення *предмета* та *об'єкта* науки теорії держави і права належить до теоретико-пізнавальних проблем. Існує багато позицій учених у правовій дискусії щодо визначення та співвідношення категорій *«об'єкт»* і *«предмет»* науки теорії держави і права.

Деякі науковці, визначаючи й відрізняючи поняття *«об'єкт»* і *«предмет»*, використовують порівняння з філософськими категоріями, такими як «форма і зміст» або «частина й ціле» [12].

Нерсесянц В. С. у підручнику *«Загальна теорія права та держави»* (1999) підкреслює, що об'єктом пізнання є те, що ми знаємо про нього до вивчення, а предметом є досліджений об'єкт і те, що ми знаємо про нього після пізнання.

Боруленков Ю. П. у своєму дослідженні «Об'єкт та предмет юридичного пізнання» (2015) виділяє, що *об'єкт* можна охарактеризувати як те, що пізнається, тобто те, на що націлені гносеологічні дії суб'єктів, а *предмет* як теоретичну модель реальності, яка існує завдяки *об'єкту* й створена за допомогою досліджень.

Розв'язання проблеми співвідношення поняття «*об'єкт*» і «*предмет*» у теорії держави і права ускладнюється існуючою термінологічною невизначеністю (однозначності в поглядах), адже серед теоретиків-догматів відсутнє єдине уявлення про те, що є *предметом* і *об'єктом* науки в цілому.

Спробуємо обґрунтувати власне бачення на проблему співвідношення *об'єкт* і *предмет* теорії держави та права наступним чином (філософський підхід). Якщо уявити первинно взятий до будь-яких досліджень *об'єкт* (*об'єктивне явище: держава та право*) за відправну точку при формуванні *предмета* (як вибір вектору наукового пізнання цього явища (*об'єкту*)) на всьому етапі пізнавального процесу (як шлях у вигляді певної лінії), то можна зрозуміти, що *предмет* взагалі забезпечує напрямок (*вектор*) пізнавального процесу (*формування шляху – певна лінія*) багатогранності *об'єкту* (*початкової точки*). І тоді абстрагуючись та ідеалізуючи умови уявити, що кожна нова межа в позиції *точки* на *відрізку пройденого шляху* (*наукове пізнання*) за певним *вектором* (*предмет*), це є *сукупність точок* (*охарактеризований об'єкт*) на шляху наукового пізнання (*шляху – певна лінія*) як квінтесенція *предмету* та *об'єкту*, тобто той самий удосконалений *об'єкт* (який слугував *відправною точкою* на цьому шляху пізнання, як *взагалі початкового явища*, так і *окремого етапу його наукового пізнання*) з доданим знанням про нього (*сума всіх точок на лінії (пізнання)*), що має форму побудовану за *обраним вектором* (*предмет*)).

Інакше, спробуємо виразити застосовану нами фразу *квінтесенції предмету й об'єкту* для розуміння їх співвідношення в теорії держави і права у вигляді метафори «*сніжний ком*», (що згадувалася нами вище у представленому баченні щодо пояснення співвідношення *об'єкт* і *предмет* у теорії держави та права) у наступному вигляді: первісна *сніжинка* (*об'єкт – ідеалізований*), від якої дослідник вибирає напрямок руху (*предмет – ідеалізований*), щоб накатати *сніжний ком* (*об'єктивні знання – ідеалізовані*) й передати його, як естафету (межа отриманих знань кожним) іншим дослідникам.

Разом все це дає можливість говорити про недоречність роздумів щодо ототожнення «*об'єкт*» та «*предмет*» у теорії держави і права, так як ці дві категорії науки утворюють квінтесенцію, яка сприяє формуванню всього наукового пізнання.

ВИСНОВКИ

1. *Визначення поняття «предмет» загальної теорії права.* Предмет загальної теорії права, як цілісна сукупність (взаємозалежна, взаємодоповнююча) закономірностей і тенденцій у еволюції його об'єкту (формування (становлення), розвиток (зміни) та зникнення (занепад)), що уособлюється в юридичній доктрині

та догми, сталої практики й обґрунтованих прогнозів.

Доречно формувати поняття «предмету» через опосередковане згадування «об'єкту», а не перелічуючи його структурні елементи змісту, вказуючи на їх взаємозв'язок і дослідження закономірностей, як це вбачається у більшості вже сформованих варіацій понять «предмету» загальної теорії права. Таке становище може пояснюватися наявністю плюралізму підходів до єдиного чи роздільного сприйняття категорії «об'єкт» і «предмет». Однак, по-перше, сама згадка про «об'єкт», навіть опосередковано через «об'єктивну сторону», вже вказує на роздільне існування цих категорій і визнання цього факту навіть з боку противників цієї тенденції (заперечують те, на що самі посилаються); по-друге, це переважжує безпосередньо саме поняття «предмету», а слідом і його порозуміння, і все це також додатково схиляє до необхідності сприйняття роздільного існування категорій «об'єкт» і «предмет» у загальній теорії права.

2. Сутність «об'єкту» загальної теорії права. Порозуміння об'єктивної реальності (*явища*) є доцільним із позиції її функціоналу, як такої що дає можливість досліднику. І з цього погляду потрібно розуміти сутність *об'єкту* в меншому сенсі як «*вихідне начала*» (за поглядом В. М. Сирих), а в більшому як «*точка повернення*», щоб мати можливість очищення від хибного знання або навіть і об'єктивного знання, для можливості сприйняття його під іншим кутом зору (дослідити іншу грань), тобто даючи постійну можливість почати процес пізнання в науковому дослідженні з «*білого паперу*» використовуючи *чисте явище (буття)* й пов'язану з нею *емпірику*, тим самим, при необхідності, не зашурочуючись накопиченим досвідом попередників, – саме так і повинно розумітися сутність *об'єкту* науки, що додатково доводить необхідність його відокремлення від її *предмету* в загальній теорії права.

3. Визначення поняття «об'єкт» загальної теорії права: *Об'єкт* загальної теорії права, це безпосередньо право (буття права) і його закономірні праксеологічні аспекти й опосередковано емпіричні дані суспільних відносин (інші соціальні явища й процеси) у тій частині, в якій вони обумовлюють закономірну еволюцію правових явищ і процесів: їх формування (становлення), розвиток (зміни) та зникнення (занепад).

Визначаючи та відокремлюючи об'єкт теорії права, ми перш за все поглиблюємо знання про системний устрій загальної теорії права

4. Співвідношення «об'єкту» і «предмету» загальної теорії права. Виходячи з наведеного вище аналізу сутності та формувань власного бачення на визначення понять «об'єкт» та «предмет» у загальній теорії права, можемо зробити ряд висновків щодо їх співвідношення.

Об'єкт і *предмет* загальної теорії права є самодостатніми й повинні мати окремі позиції, як категорії науки з огляду на наступне:

з точки зору діалектичної філософії *об'єкт* у загальної теорії права – це «буття права», а *предмет* – «правова дійсність»;

«об'єкт» і «предмет» загальної теорії права є окремими самостійними категоріями наукового пізнання, що обумовлено феноменом, що ними характеризуються;

об'єкт і *предмет* загальної теорії права виконують різні функції в науці: перший дає розуміти від чого відштовхуватися («вихідне начало») і куди можна відкотитися («точка повернення») в процесі наукового дослідження;

об'єкт є ширшим за *предмет* загальної теорії права, так як предмет дослідження це тільки якась частина повного розуміння *об'єкту*, яку взагалі не можливо визначити з позиції сьогоденних досягнень науки, яка має постійний розвиток. Тобто «об'єкт» охоплює невизначену кількість сторін (*предмет*) державно-правових явищ;

об'єкт загальної теорії права втілює її багатоаспектний характер наукового пізнання, з одного боку, обумовлює її самостійність, як науки, а, з іншого, взаємодію та взаємодоповнення між іншими з групи історико-теоретичних юридичних наук (філософія права, історія держави і права, історія політичних і правових знань);

предмет загальної теорії права втілює її вузько-аспектний характер наукового пізнання, з одного боку, також обумовлює її самостійність, як науки, однак, з іншого, маючи дуалістичний вплив, по-перше, відокремлює (індивідуалізує) її від інших із групи історико-теоретичних юридичних наук, по-друге, саме предмет наукового пізнання і обумовлює її входження до групи історико-теоретичних наук.

Поряд із цим *об'єкт* і *предмет* загальної теорії права є *взаємообумовленими, взаємозалежними, взаємодіючими* з погляду на наступне:

– *предмет* науки – це певний зріз (частина) *об'єкта* пізнання у співвідношенні розуміння їх як «форма і зміст» або «частина і ціле»;

– *об'єкт* є «вихідним началом» у формуванні *предмета* на шляху пізнавального процесу;

– *об'єкт* є «точкою повернення» при розумінні хибності *предмета* на шляху пізнавального процесу або необхідності його формування під іншим кутом наукового зору;

– *предмет* взагалі забезпечує пізнавальний процес (шлях) багатогранності *об'єкту*, а сукупність точок на відрізку пройденого шляху пізнання, втілює *квінсістенцію об'єкту та предмету* (збагачення *об'єкту* завдяки досягненням *предмету*), яка безпосередньо сприяє формуванню наукового пізнання;

– *об'єкт* постійно перебуває в процесі конкретизації завдяки динаміці *предмету* наукового пізнання;

– *об'єкт* і *предмет* загальної теорії права дає змогу постійної інтерпретації змісту наукового пізнання через формування завдань та визначальних напрямків для нього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Теорія держави та права України : підручник / [Головко О. М., Передерій О. С., Слинко Д. В. та ін.] ; за ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2018. 436 с.

- [2] Теорія держави і права як наука: поняття, предмет, функції та методи. *Освіта. UA*. 09.09.2010. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9538/> (дата звернення: 02.09.2024).
- [3] Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
- [4] Бандура О. О., Бублик С. А., Заїнчковський М. Л. Філософія права : навч. посіб. / за ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 333 с.
- [5] Теорія держави і права : підручник / за ред. : О. В. Петришина, С. П. Погребняка, В. С. Смородинського. Харків : Право, 2015. 368 с.
- [6] Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права : елементарн. курс. 2-ге вид. Харків : Одиссей, 2008. 432 с.
- [7] Сидоренко Н. М. Догма права у правовому житті. *Новітні кримінально-правові дослідження*. 2015. С. 183–186.
- [8] Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка ; Укр. енцикл., 1998. 768 с.
- [9] Словник термінів по теорії держави і права. 2-ге вид. допов. і виправ. / за ред. М. І. Панова. Харків : Основа, 1997. 190 с.
- [10] Семеніхін І. В. Правова доктрина: поняття та особливості. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2009. № 18. С. 127–139.
- [11] Рабінович П. М. Зміцнення законності – закономірність соціалізму. Львів : Вищ. шк., 1975. 260 с.
- [12] Курс податкового права : в 6 т. / за ред. М. П. Кучерявенко. Харків : Пегас. Т. 3. Фінансове право України, 2005.

REFERENCES

- [1] Holovko, O. M., Perederii, O. S., Slynko, D. V., & al. (2018). *Theory of State and Law of Ukraine*. In O. Bandurka (Ed.). Kharkiv: Maidan.
- [2] *Theory of State and Law as a Science: Concept, subject, functions and methods*. *Osvita. UA* (2010, September 9). Retrieved from <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9538/>
- [3] Skakun, O. F. (2001). *Theory of State and Law*. Kharkiv: Consua.
- [4] Bandura, O. O., Bublik, S. A., & Zainchkovsky, M. L. (2000). *Philosophy of Law: Study Guide*. In M. V. Kostytsky, & B. F. Chmil (Ed.). Kyiv: Yurinkom Inter.
- [5] *Theory of state and law*. (2015). In O. V. Petryshyn, S. P. Pogrebnyak, & V. S. Smorodinsky (Ed.). Kharkiv: Pravo.
- [6] Krestovskaya, N. M., & Matveeva, L. G. (2008). *Theory of State and Law: an Elementary Course* (2nd ed.). Kharkiv: Odyssey. 432 p.
- [7] Sidorenko, N. M. (2015). Dogma of law in legal life. *Novelty Criminal Law Studies*, 183–186.
- [8] *Legal encyclopedia*: in 6 vol. (1998). In Y. S. Shemshuchenko (Ed.). Ukrainian encyclopedia.
- [9] *Dictionary of terms on the theory of state and law*. 2nd ed. (1997). In M. I. Panov (Ed.). Kharkiv: Osнова.
- [10] Semenikhin, I. V. (2009). Legal doctrine: Concept and features. *State Building and Local Self-Government*, 18, 127–139.
- [11] Rabinovich, P. M. (1975). *Strengthening of the rule of law-Legality of socialism*. Lviv: Vysshaya shkola.
- [12] *Course of tax law*: in 6 vol. (2005). In M. P. Kucheryavenko (Ed.). Kharkiv: Pegasus, 3. Financial law of Ukraine. Retrieved from https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KucherNalogPravoT4.pdf

Грицай Сергій Олександрович

Кандидат юридичних наук, доцент

Професор кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін

Інститут права та суспільних відносин

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

04071, вул. Львівська, 23, Київ, Україна

Serhii O. Hrytsai

Candidate of Law (Ph.D. in law), Associate Professor (title)

Professor at the Department of Sectoral Law and General Legal Disciplines

Institute of Law and Social Relations

Open International University of Human Development «Ukraine»

04071, 23 Lvivs'ka St., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Грицай С. О. Об'єкт і предмет юридичної науки: сутність, зміст, визначення, співвідношення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. №4. С. 27–45.

Suggested Citation: Hrytsai, S. O. (2024). Object and subject of the general theory of law: essence, content, definition, correlation. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(4), 27–45.

Стаття надійшла / Submitted: 13/11/2024

Доопрацьовано / Revised: 13/12/2024

Схвалено до друку / Accepted: 19/12/2024